

Jan Szczepański: Zmiany społeczeństwa polskiego w procesie uprzemysłowienia (Změny polské společnosti v procesu industrializace) Warszawa, Instytut Wydawniczy CRZZ 1973, 308 s.

Industrializace je mnohostranný proces, kterým musí dříve či později projít každá společnost, má-li dosáhnout oné úrovně společenského života, jež je východiskem jejího dalšího ekonomického, sociálního i kulturního rozvoje. Industrializace jako objekt teoretického zkoumání může být analyzována z mnoha aspektů. Mohou nás zajímat její stránky technické, ekonomické, ekologické apod. V popředí sociologových analýz tohoto jevu budou však nesporně především důsledky industrializačních procesů v oblasti široce chápané sociální struktury a v oblasti společenského vědomí. Kromě toho skýtá problematika industrializace neobyčejně rozsáhlé pole pro srovnávací výzkumy, a to zvláště dvojího druhu. Nabízí se především nesmírně poučná a ideologicky závažná komparativní analýza dvou základních typů industrializace, tj. kapitalistického a socialistického, jakož i srovnávací analýza průběhu industrializace v jednotlivých socialistických zemích. Výsledkem těchto analýz mohou být poučení, jejichž hodnotu v epoše, kdy na cestu industrializace se postupně tak či onak vydávají nebo v nejbližší době budou vydávat rozvojové země, nelze vůbec docenit.

Považuji proto za velmi významnou studii Jana Szczepańskiego *Změny polské společnosti v procesu industrializace*, vydanou nakladatelstvím polské Ústřední rady odborů, která je pokusem o syntetické zpracování sociálních aspektů socialistické industrializace v Polsku, a tím nesporně jedním z nejvýznamnějších příspěvků k sociologické analýze tohoto klíčového procesu v rámci socialistického společenství vůbec.

Jan Szczepański chápe svou práci jako příspěvek do diskuse o problému, zda industrializace společnosti, která přijala socialistický politicko-hospodářský systém, vede ke stejným, nebo odlišným jevům, jaké můžeme pozorovat ve společnostech s jinými systémy.

Studie je pokusem o shrnutí výsledků rozsáhlých výzkumů industrializace, které byly prováděny v Polsku do roku 1965. V roce 1971 se J. Szczepański k této problematice vrátil, doplnil ji údaji, které se týkají let 1965–1970, a v této podobě se rozhodl ji uveřejnit. Práce se opírá především o výzkumy prováděné *Výborem pro výzkumy industrializovaných oblastí a Ústavem pro výzkumy industrializovaných oblastí*. Využívá rovněž výzkumů prováděných *Ústavem pro filosofii a sociologii Polské akademie věd*, jakož i všech dostupných publikací věnovaných industrializaci v Polsku. Rozsáhlá bibliografie, kterou kniha ve formě odkazů uvádí, je tedy zároveň vyčerpávajícím přehledem toho nejdůležitějšího, co bylo v lidovém Polsku o industrializaci prozkoumáno a publikováno.

Kniha se pokouší o určitou syntézu. Neobsahuje proto podrobné a monografické informace, a množství kvantitativních údajů je omezeno na nezbytné minimum. Jde jí především o zachycení vývojových tendencí a o to, aby ukázala, jak se mění „tkáň“ společnosti pod vlivem industrializace. Industrializace je v ní chápána jako komplex technických a ekonomických jevů, přičemž se autor snaží analyzovat její společenské důsledky. Studie vznikla z potřeby celkového pohledu na přeměny polské společnosti, a i když podává pohled místy zjednodušující, může přispět k usnadnění další práce na tématu.

V první kapitole, nazvané *Oecná charakteristika socialistické industrializace*, nejprve Szczepański provádí analýzu klíčových pojmů a termínů, kterých bude v knize používat a které mají úzký vztah k pojmu industrializace. Tuto analýzu považují za cennou a potřebnou, neboť používání takových pojmů, jako je „hospodářský rozvoj“, „hospodářský růst“, „průmyslová revoluce“, „technická či vědeckotechnická revoluce“, „technický pokrok“, „technické inovace“ a konečně i „industrializace“, jež všechny Szczepański přesně vymezuje, není v literatuře jednotné, což může vést k určitým zbytečným sporům a nejasnostem. Szczepański zde – jako ostatně už v minulosti mnohokrát – projevuje záslušnou péči o pojmovou a terminologickou zřetelnost a přesnost, bez níž je úspěšná práce ve společenských vědách nemyslitelná. Klíčový pojem své studie definuje takto: industrializace je „soubor technických a ekonomických jevů a procesů, k nimž dochází během výstavby průmyslu a které vedou ke změně ekonomické struktury“ (s. 11).

Jakkoli tedy podstatou industrializace jsou technické a ekonomické procesy, její hybnou silou jsou lidská rozhodnutí, vznikající v důsledku potřeb, které rodí společensko-ekonomické systémy. Szczepański rozlišuje hlavní společensko-ekonomické prvky, které rozhodují o startu, průběhu a výsledcích industrializace a které se v různých podobách objevují ve všech historicky známých typech industrializace.

Jsou to: 1. Podnikatelé čili jedinci či skupiny rozhodující o směrech, tempu, intenzitě a cílech industrializace. (Szczepański se domnívá, že je možné zachovat termín „podnikatel“ i pro socialistickou společnost, jako určité zkrácené označení oné skupiny, která ve svých rukou soustřeďuje strategická rozhodnutí týkající se industrializačních procesů. V tomto smyslu pak v knize hovoří o „socialistických podnikatelích“.)

2. Vykonaatelé rozhodnutí podnikatelů, tedy ředitelé podniků, vedoucí a organizátoři výstavby průmyslových závodů, inženýři a ekonomové, krátce všichni ti, kteří strategická rozhodnutí podnikatelů přetvářejí v konkrétní plány a řídí jejich realizaci.

3. Model hospodářství a typ společnosti, který je cílevědomě zaměřen nebo spontánně

vyplývá z použitých metod a prostředků industrializace.

4. Pracovní síly, jejichž sociologická problematika v industrializačním procesu souvisí s takovými jejich znaky, jako je početnost a možnost získání pro nové zaměstnání i pro nové podniky, kulturní úroveň, úroveň kvalifikace a vzdělání, úroveň a druh pracovní kultury, tradice a návyky, aspirace a životní cíle, uvádění do nových zaměstnání, sepětí s novými pracovišti, zapojení do nového rytmu práce, možnosti vzdělání a získávání nových technických kvalifikací, udržení, stabilizace a zabezpečení jejich růstu, reakce na nové pracovní podmínky a na těžkosti, způsob jejich organizace a jejich poměr k podnikatelům a vedoucím.

5. Společenské aspekty financování industrializace, tj. metody získávání prostředků potřebných k výstavbě průmyslu a způsoby jejich použití.

6. „Logika industrializace“ neboli strategie a taktika industrializace nebo prostě hospodářská politika, jejímž hlavním obsahem je způsob použití, fungování a vzájemné vztahy podnikatelů, prostředků a pracovních sil. O skutečném průběhu industrializace a o její objektivní logice rozhodují podle Szczepeňského tři základní elementy: a) hospodářská politika vedoucích skupin, b) technické a ekonomické nutnosti vyplývající z předindustriálního stavu hospodářství, c) sociologické a kulturní faktory existující v industrializované společnosti.

7. Společenské procesy, které různé typy industrializace doprovázejí, a účinky, které tyto procesy mají. Úplně jiný typ společnosti vytvořil průmysl, jehož konstitutivní institucí byl kapitalistický podnik, působící v rámci ekonomiky konkurence, a jiný vytváří zespoledenštěný průmyslový podnik, působící v plánovaném hospodářství. Podstatný je zde také systém politických institucí, organizace školství, struktura lokálních společenství, obsah masové kultury, druh urbanizace, typy osobnosti, jež se formují v novém systému, a konečně charakteristické znaky technické civilizace, která vzniká v důsledku industrializace. Každý typ industrializace vytváří také charakteristické makrostruktury, tzn. společenské třídy a vrstvy, kritéria prestiže a kritéria společenského postavení.

V těchto sedmi faktorech spatřuje Szczepeňski základní společenské elementy každé industrializace a klade si otázku, jaké společenské rysy, jaké prvky jsou charakteristické pro socialistickou industrializaci.

Socialistická industrializace se liší od jiných historicky známých typů industrializace především tím, že probíhá v rámci ekonomiky, v níž byly zespoledenštěny výrobní prostředky, hospodářství je plánované, centralizované, vedené a řízené státním aparátem. Ekonomický systém je zde spjat se systémem politickým, a proto jsou sociologické aspekty socialistické industrializace tak zajímavé a podstatné.

Pro socialistickou industrializaci je podle

Szczepeňského dále charakteristické to, že vedoucí skupiny, které ve svých rukou soustřeďují strategická rozhodnutí, se rekrutují z politické strany marxisticko-leninského typu poté, kdy se stala stranou vládnoucí. Základem jejich činnosti je sociálně politická doktrína strany. Strana také vytváří ideologii zdůvodňující a řídící hospodářskou politiku. Politický charakter této skupiny, její ideologie a její cíle, podřízení technických a ekonomických cílů industrializace politickým nutnostem rozhodujícím způsobem ovlivňují model hospodářství vytvářeného během výstavby.

Za nejdůležitější společenský i ekonomický znak socialistické industrializace však Szczepeňski považuje model podniku, který vzniká během jejího uskutečňování. Právě tento model podle něho rozhoduje o zásadní odlišnosti socialistické industrializace od jiných jejích typů. Tento model je určen ideologií strany. Je to podnik zespoledenštěný, lépe řečeno socialistický, který nemá soukromého vlastníka, v němž pracovníci jsou „socialistickými spoluvlastníky“ a prostřednictvím samosprávných institucí mají určitý vliv na rozhodnutí vedení. Tento podnik je konstitutivní institucí nové socialistické společnosti. Vybudování socialistického hospodářství, tzn. hospodářství zespoledenštěného, plánovaného, pracujícího pro uspokojení potřeb všeho obyvatelstva, je cílem industrializace. Každá nově vzniklá továrna, každý závod i každá instituce musí být bezkonfliktně zapojena do tohoto obecného modelu, jehož fungování má vytvořit správnou makrostrukturu i mikrostrukturu globální socialistické společnosti. Proto ideologické cíle nemohou být podřízeny ekonomickým a technickým argumentům, jako je tomu v jiných typech industrializace. Zatímco v jiných typech industrializace plní ideologie pomocnou roli zdůvodňující používané metody, v tomto případě zůstává ideologie skupiny řídící industrializaci hlavní a vůdčí hodnotou. Socialistická industrializace má také širší než pouze ekonomické cíle, a proto probíhá v rámci revoluční mobilizace všech sil.

Szczepeňski si dále všímá specifických metod získávání finančních prostředků pro socialistickou industrializaci, role dělnické třídy v jejím průběhu, její logiky a plánovitosti.

V závěru kapitoly shrnuje, že „socialistická industrializace je výstavbou průmyslu, jež je podstatným faktorem budování zespoledenštěného a plánovaného hospodářství v souladu s ideologickou vizí socialistické společnosti, vymezenou principy marxismu-leninismu“ (s. 25).

Druhá kapitola má název *Společenské mechanismy vlivu industrializace* a byla už publikována v časopise *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* (č. 3, 1965) a znovu přetištěna v obou vydáních Szczepeňského knihy *Odmiany czasu teraźniejszego* (I. vyd. Warszawa 1971, II. vyd. Warszawa 1973). Szczepeňskému v ní jde o vymezení vlivu výstavby průmyslu na souhrn životních procesů

globální společnosti. Tento vliv je ovšem velmi složitý. Polský autor se však domnívá, že je možné jej redukovat na čtyři základní mechanismy, které přímo působí ve všech průmyslových podnicích.

První mechanismus vyplývá z působení systému, který tvoří člověk a stroj. Jde tu o všechny jevy vyvolávané zaváděním strojů a nahrazováním ruční práce strojovou. Vznik průmyslu mění v důsledku toho tradiční metody organizace a vykonávání práce. Vezme-li v úvahu velký vliv způsobu vykonávání práce na osobnost člověka, můžeme snadno vyvodit, jaké jsou důsledky toho, že do průmyslu přicházejí lidé, kteří doposud pracovali jako řemeslníci nebo zemědělci, a kromě toho, jaké jsou účinky skutečnosti, že mechanizovaná práce vstupuje do všech oblastí života. Znamená to především racionalizaci postojů, změnu kritérií hodnocení užitečnosti pracovníků, a tudíž změnu kritérií prestiže, a konečně změny životních aspirací a hodnotových systémů.

Druhý mechanismus vlivu industrializace na společenský život spočívá podle Szczepańskiego ve vytváření nových institucí se specifickou organizací, jakož i ve vytváření složitých zformalizovaných organizací, které vedou ke vzniku „organizační“ společnosti. Polský autor tak nazývá takové společnosti, v nichž souhrn životních záležitostí jedinců i otázky společenského soužití kolektivity, individuální i kolektivní potřeby a činnosti jsou spjaty se specializovanými organizacemi, působícími na základě vědeckých, racionalizovaných metod, nebo jsou těmito organizacemi uspokojovány.

Třetí mechanismus vlivu industrializace na společenský život spočívá ve vytváření nových, diferencovaných forem kolektivity. Během industrializace vznikají specifické účelové skupiny. Industrializace mění také teritoriální kolektivity, tvoří nové pracovní skupiny a kolektivy, vytváří novou sociální diferenciaci, nové profesionální kategorie, a konečně tvoří také nové neformalizované mikroformy. Právě teprve vznik a stabilizace mikrostruktur je podle Szczepańskiego stabilizací nového společenského pořádku vytvořeného industrializací.

Konečně čtvrtý základní mechanismus vlivu industrializace na společenský život vyplývá ze společenských důsledků hospodářského rozvoje, tzn. z diferenciace potřeb a ze zvyšování životní úrovně v důsledku zvětšené možnosti jejich uspokojení. Ze sociologického hlediska zde jde o zjištění toho, co se mění ve společenských vztazích, ve vzájemném působení, ve formách kolektivního života, v chování, v typech osobnosti, ve stylu života, v hodnotových systémech, v aspiracích a snahách lidí tehdy, když se dosáhne určité majetkové úrovně.

Třetí kapitola knihy, nazvaná *Etapy industrializace v oblastech a v měřítku národního hospodářství*, ačkoli je poměrně velmi stručná, má pro celou studii klíčový metodologický význam. J. Szczepański zde totiž řeší dvě

základní otázky teoretického zpracování problematiky industrializace. Jednak otázku, v jakém rozsahu je třeba provádět sociologickou analýzu industrializačních procesů, aby byly zachyceny v souladu se svým přirozeným průběhem, a za druhé otázku časových etap industrializace. Pokud jde o první otázku, dospívá Szczepański k názoru, že z celého bohatství industrializačních mechanismů různého dosahu je možné se omezit na dva rozsahy analýzy a získat tak úplný obraz o jevech a procesech důležitých ze sociologického hlediska. Má na mysli analýzu v rozsahu jednotlivých industrializovaných oblastí a analýzu v rozsahu celého národního hospodářství a státu.

Časové etapy industrializace se pak liší v závislosti na tom, zda zkoumáme průběh industrializace v oblastním či národním rozsahu. V industrializovaných oblastech rozeznává polský autor čtyři základní etapy zprůměrnění, přičemž klasifikačním kritériem mu je technická pokročilost investic: 1. Úvodní etapa, která je etapou plánování, průzkumných prací i jiných prací nezbytných pro konečnou lokalizaci průmyslových objektů. 2. Etapa, která začíná spolu se zahájením prací a s realizací plánů a trvá do období, kdy jsou nově postavené továrny uváděny do provozu. 3. V této etapě končí technická stránka výstavby a budování závodů a začíná proces jejich uvádění do provozu. 4. Výroba běží plným tempem, jsou využity všechny kapacity vybudovaných objektů. Tuto etapu nazývá Szczepański etapou nové stabilizace a rovnováhy.

Úplně jinak to podle polského autora vypadá s otázkou etap industrializace v měřítku globální společnosti. Zde nemohou být základem jejich rozlišení období technické pokročilosti jednotlivých investic, nýbrž struktura průmyslu jako hospodářského odvětví a ekonomické důsledky vyplývající z fungování průmyslu jako celku. Etapou industrializace v měřítku národního hospodářství nazývá proto Szczepański takové období, v němž průmysl jako celek dosáhne stavu, který umožňuje přijímat rozhodnutí o změně struktury výrobních investic. Znamená to, že v rozlišování těchto etap je třeba vedle technických jevů značně širěji přihlížet k jevům ekonomickým. Na základě tohoto kritéria rozeznává Szczepański čtyři etapy industrializace v měřítku celé země.

Úvodní etapa spočívá především v dosažení takového stavu rozvoje hospodářství, aby byly umožněny rozsáhlé výrobní investice. V Polsku jde o období od konce války do r. 1949. Druhá etapa je etapou základních investic, především výstavby těžkého průmyslu a průmyslu vyrábějícího výrobní prostředky. V Polsku šlo o období od počátku šestiletého plánu (1949) do prvních let následujícího pětiletky. Třetí etapa industrializace Polska začala spolu s revizí plánů v letech 1956–1957, a dále se výrazně projevila v plánu další pětiletky let 1961–1965. Tuto etapu nazývá Szczepański etapou komplementární, a to

proto, že během ní byly jednak značně sníženy výdaje na investice v průmyslu ve srovnání s celkovými investičními náklady v celém hospodářství, jednak v rámci samotného rozvoje průmyslu vzrostly náklady na průmysl lehký a potravinářský. Poslední etapa, následující poté, co byl ukončen proces vyrovnávání disparit, započala v podstatě v druhé polovině šedesátých let. Szczepański ji nazývá etapou harmonizovaného růstu.

Szczepański upozorňuje, že toto rozlišení na procesy probíhající v oblastech a v rámci celé společnosti provedl především proto, aby byla usnadněna analýza a aby byly odhaleny zvláštnosti jevů, k nimž dochází v jednotlivých lokálních společenstvích. Jinak ovšem mezi nimi existuje dialektická souvislost: „Stav všeobecné pokročilosti průmyslu a ekonomiky v makroměřítku musí určovat průběh procesů, ke kterým dochází v oblastech. A na druhé straně celek přeměn v měřítku národní ekonomiky je pod vlivem zvláštností procesů, k nimž dochází v oblastech“ (s. 48–49).

Další dvě kapitoly Szczepańskiego knihy tvoří svým obsahem i rozsahem její jádro. Je to kapitola čtvrtá, nazvaná Společenské jevy doprovázející etapy industrializace oblastí, a kapitola pátá, nadepsaná Společenské jevy doprovázející etapy industrializace v měřítku národního hospodářství. Jsou jádrem studie proto, že v nich autor velmi podrobně analyzuje právě ty stránky industrializačních procesů, které jsou ze sociologického hlediska nejpodstatnější a také nejzajímavější. Ve čtvrté kapitole rozebírá Szczepański, jaké sociální důsledky měly jednotlivé etapy industrializace v intenzivně zprůmyslovaných oblastech. Pro analýzu volí jisté stabilní schéma, v němž jsou obsaženy tyto skupiny jevů:

1. Prováděné práce, jejich technická charakteristika, používané stroje a kvalifikace požadovaná k jejich obsluze, organizace prací a formální organizace, které pro její potřeby vznikají, specifický pracovní rytmus vyplývající z technických vlastností používaných strojů.

2. Vlastnosti pracujícího osazenstva při vykonávání těchto prací, kategorie zaměstnaných dělníků, vznikající pracovní skupiny a spolupracující kolektivy, získávání pracovníků a jejich sepětí s místním obyvatelstvem.

3. Vytváření vedoucích a správních kádrů, jejich získávání, vlastnosti a organizace jejich práce.

4. Změny probíhající v rovině všech tříd, vrstev a profesionálních kategorií: vnitřní dělba práce, zaměstnání mimo rodinu, autority a vztahy mezi manžely, jakož i mezi rodiči a dětmi, změny ve stylu a aspiracích.

5. Lokální společenství, jeho instituce, prostorová organizace, autority a moc, změny v životním stylu apod.

6. Mimoprámyslová hospodářská odvětví a změny v nich.

7. Proces prostorové a sociální mobility, tedy: migrace, dojíždění do práce, formy vzestupu a projevy degradace.

8. Projevy sociální dezorganizace: zločinnost, alkoholismus, rozvody, sexuální úchyliky, chuligánství atd.

Tím, že autor analyzuje tyto jevy postupně ve všech čtyřech etapách industrializace dané oblasti, dospívá k dynamickému obrazu přeměn, k nimž dochází ve struktuře i funkcích společenského života této oblasti. Tricet dvě podkapitoly, které takto vznikly, jsou relativně vyčerpávajícím popisem a analýzou průběhu industrializace a jejích společenských důsledků v jednotlivých oblastech.

Obdobný postup volí Szczepański i v páté kapitole, v níž se snaží zachytit společenské jevy, které doprovázejí industrializaci v měřítku národního hospodářství. Schéma, které zde používá, je však pouze čtyřčlenné, a jsou v něm obsaženy tyto skupiny jevů:

1. Systém plánovacích a řídicích institucí, které tím, že působí na motivace a snahy různých skupin, tříd a organizací, tvoří sílu, která formuje novou společnost.

2. Souhrn pracujících, a to jak duševních, tak fyzických, jak kvalifikovaných a specializovaných, tak nekvalifikovaných. Na jejich kvalifikaci, dovednostech, morálce, ambicích, hodnotových systémech, životních cílech, postojích a snahách závisí intenzita a produktivita práce, a tím i tempo hospodářského růstu.

3. Diferenciace a rozvrstvení společnosti rozvíjející se na základě zespolenštěného hospodářství a na základě fungování řídicích institucí.

4. Vznik komplexu zespolenštěné technické civilizace, specifického kulturního systému industrializované socialistické společnosti.

Vývoj těchto jevů zkoumá Szczepański ve čtyřech výše vymezených etapách industrializace, takže dostáváme šestnáct podkapitol, zachycujících průběh a společenské aspekty industrializace v Polsku v celonárodním měřítku.

Ve stručném závěru ke své knize shrnuje Szczepański všechny pozitivní skutečnosti, které přinesla socialistická industrializace polské společnosti. Zdůrazňuje, že tyto skutečnosti by byly nemyslitelné bez pozitivního hospodářského vlivu, jaký na Polsko má jeho sepětí s Radou vzájemné hospodářské pomoci a bez technicko-ekonomických výsledků tohoto vlivu. Situace předválečného Polska, jež pěstovalo politiku separace od SSSR a bylo v hospodářské válce s Německem, byla z hlediska jeho geograficko-hospodářské pozice prakticky bezvýhodná a je nesrovnatelná s jistotami, které skýtá Polské lidové republice její příslušnost k socialistickému táboru. Je také zcela zřejmé, píše Szczepański dále, že politice spojující Polsko se společenstvím socialistických států vděčíme za 30 let života v míru. Ve společenské sféře přinesl socialismus znárodnění hospodářství a přeměnu so-

ciální struktury, změnu třídní struktury a všechno to, co je přímým či nepřímým důsledkem politického a ekonomického fungování socialistických institucí. Přinesl změnu ideologických obsahů národní kultury a společenského vědomí. Ideje rovnosti a práv jedince se hluboko zakořenily a každý v Polsku vychovaný občan považuje za zcela přirozené, že má právo na práci, na výdělek a vzdělání, že jsou mu přístupné kulturní instituce, že má právo na odpočinek a lékařskou péči.

Nejde však jen o faktické technické a ekonomické přeměny, ale také o to, že socialistické principy, z nichž industrializace vycházela, pronikly během třiceti poválečných let do společenského vědomí a byly jím akceptovány. Szczepański se domnívá, že fungování těchto principů ve vědomí lidí umožní vyhnout se negativním stránkám technické civilizace, která vznikla v důsledku industrializace na Západě. I když pojem technické civilizace v této práci nevymezuje, je zřejmé, že jej používá ve stejném významu, jak jej definoval ve své dřívější knize *Zagadnienia socjologii współczesnej*, Warszawa 1965 (český překlad: *Spektrum společnosti*, Praha 1968), kde píše: „Technická civilizace je základem industrializované společnosti. Charakterizuje ji vědecká organizace práce, masová sériová výroba, velkoměsta jako převládající forma lidských seskupení a masové prostředky sdělování kulturních obsahů: film, rozhlas, televize, noviny, obrázkové magazíny, knihy vydávané ve velkých nákladech, masové reprodukcce a gramofonové desky. (...) Technická civilizace bylo poprvé dosaženo v kapitalistickém systému. Proto také její charakteristické znaky jsou do značné míry výtvorem této společnosti. Plná industrializace a urbanizace socialistických společností musí přinést jiné důsledky pro sociální život. Zajisté umožní vyhnout se krajní uniformizaci a odcizení jedinců vykonávajících práce, které nerozvíjejí osobnost, osvobodí člověka z nadvlády strojů, třídy a peněz, a tím uchrání společnost před atomizací a „zmasověním““ (*Spektrum společnosti*, cit. vyd., s. 20 a 21).

V recenzované knize se Szczepański k této otázce znovu vrací a konstatuje, že ve společnosti industrializované na socialistických principech je předně možné se vyhnout komercializaci vztahů mezi lidmi a zabránit komercializačním tendencím projevujícím se v průmyslových oblastech a městech, a to organizací služeb a kolektivního soužití v místech bydliště. Takové instituce jako jsou uliční a sídlištní výbory, organizační jednotky Fronty národní jednoty a územní skupiny společenských organizací mohou efektivně působit proti tomu, aby se kolektivní život nestal závislým na zkomercializovaných institucích. Je tedy možné se vyhnout negativním jevům a procesům charakteristickým pro „osamělý dav“ i pro organizační společnosti a organizačního člověka“. Je dále možné na půdě všeobecně akceptovaných socialistických zásad, rozvíjením a rozšiřováním mimoekonomických

funkcí zespolečňených podniků, vytvořit základy integrace lidských kolektivů a zmenšit deformující vliv techniky a ekonomiky, jež je na ni založena, na lidskou osobnost.

Za druhé je podle Szczepańskiego rovněž možné vyhnout se negativním jevům zkomercializované masové kultury. Autor upozorňuje, že polské masové sdělovací prostředky uchovály ve svých programech podstatnou část reprezentativní kultury, a to i za cenu, že obyvatelstvo s nižším vzděláním ji fakticky nesleduje. Racionalizací vzdělávání, projektováním vzdělávací politiky, zahrnující všechny instituce, jež formují osobnost občana od raného dětství až do zralosti, a systematickým permanentním vzděláváním je možné podle jeho mínění vytvořit typ všeobecné kultury na značně vyšší úrovni, než je tomu v západních zemích, a také se vyhnout jejím negativním účinkům.

Recenzovaná kniha Jana Szczepańskiego představuje podle mého názoru novou kvalitu v polské sociologické literatuře věnované industrializaci, a to především proto, že je prvním pokusem o systematický přístup k této problematice. Szczepański mohl tento pokus podstoupit proto, že měl ke své syntéze a ke svým zobecněním dostatečně hluboké a široké základy ve formě empirických výzkumů a četných monografií, věnovaných dílčím oblastem a úsekům socialistické industrializace v Polsku. To však neznamená, že Szczepański tyto výsledky pouze mechanicky shrnul. Vytvořil z nich organický celek, a to tím, že je uvedl do vzájemné časové i prostorové souvislosti, vysledoval determinující faktory socialistické industrializace v Polsku, přičemž vyzvedl zejména to, co sociologa na tomto procesu nejvíce zajímá, totiž jeho důsledky v oblasti struktury společnosti i v oblasti chování, postojů a mínění společenských skupin a jedinců, jakož i jejich zpětné působení na technické a ekonomické faktory. Po této stránce je jeho kniha velmi poučná i svými metodickými aspekty, které by zasloužily zvláštního rozboru. Vznikl tak relativně vyčerpávající, syntetický a dynamický obraz, který je přesný a na faktech založeným popisem změn polské společnosti v procesu industrializace, ale který zároveň nepostrádá prvky „sociologické imaginace“.

Jan Sedláček

Gérard Belloin: Culture, personnalité et sociétés (Kultura, osobnost a společnost)
Paris, Éditions sociales 1973.

Kniha je marxistickým rozбором otázek kultury, třídně determinovaných možností a hranic kulturního rozvoje člověka v soudobé kapitalistické společnosti, jež se ocitá na prahu vědeckotechnické revoluce, rozбором vycházejícím ze situace a konfliktů dnešní Francie.

Autor využívá rozsáhlou informační bázi, již poskytují výsledky četných sociologických